

KS. ARKADIUSZ DRZYCIMSKI

UNIwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ADRZYCIMSKI@ICLOUD.COM

ORCID: 0000-0002-7043-5814

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2025.017>

„PARAFIALNE RADY DUSZPASTERSKIE” – PRÓBA ODNOWY STRUKTURY KU MODELOWI DIAKONIJNEMU

Streszczenie. Teologiczny sens PRD wpisany jest w konstytutywną rzeczywistość Kościoła, co znaczy, że jest on „Ciałem Chrystusa”, które rodzi „duchowość komunii”. Owocna realizacja duszpasterstwa wymaga ciągłego zaangażowania zarówno duchownych jak i świeckich. PRD stanowią ważne gremium wspomagające aktywność pastoralną Kościoła. Magisterium Kościoła w wielu dokumentach podkreśla konieczność aktywizacji świeckich w realizację duszpasterstwa. Zaproponowany model diakonijny stanowić może odpowiedź na potrzebę przezwyciężenia podziału, jaki w dalszym ciągu rysuje się w Kościele w Polsce, na aktywnych duchownych i pasywnych świeckich. Aktywizacja świeckich np. w procesie synodalnym wymaga przekazania części kompetencji świeckim, w ramach otrzymanych posług, chcących brać odpowiedzialność za Kościół.

Słowa kluczowe: parafialna rada duszpasterska, laikat, parafia, synodalność.

Abstract. Parish Pastoral Councils – an Attempt to Renew the Structure Towards a Diaconal Model. The theological sense of the Pastoral Council is inscribed in the constitutive reality of the Church, which means that it is the “Body of Christ” that gives birth to a “spirituality of communion.” The fruitful implementation of pastoral care requires the ongoing involvement of both clergy and laity. Parish pastoral councils are an important body supporting the pastoral activity of the Church. The Magisterium of the Church in numerous documents emphasizes the need to activate the laity in the implementation of pastoral ministry. The proposed diaconal model may be a response to the need to overcome the division, which persists in the Church in Poland, between active clergy and passive la-

ity. The activation of the laity, for example, within the framework of the synodal process, requires the transfer of some of the competencies to the laity, within the framework of the received ministries, willing to take responsibility for the Church.

Keywords: parish pastoral council, laity, parish, synodality.

WSTĘP

„Polska religijność była przez lata postrzegana na tle europejskim jako stabilna, osadzona na autorytecie Kościoła rzymskokatolickiego i silnie powiązana z kontekstem narodowym. Nasz kraj jest uważany za mocno zakorzeniony religijnie i konserwatywny pod względem moralnym. Tymczasem dynamika przemian społecznych obliguje po postrzegania tego zjawiska w sposób bardziej złożony”¹. Trwające procesy w Kościele w Polsce istotnie wpływają na zmianę wskaźników *domicantes* i *communicantes* w parafiach.

Dane wskazują na utrzymującą się tendencję spadkową, jeśli chodzi o regularne uczestnictwo w niedzielnych mszach świętych, przy jednoczesnym niewielkim wzroście liczby osób przystępujących do komunii [...]. W perspektywie ostatnich lat [...] rośnie w Polsce liczba katolików, którzy przyjmują Komunię św. w trakcie niedzielnych Mszy św. *Communicantes* względny w 2015 roku wyniósł 42,8, zaś w 2023 roku 48,3².

Warto jednak zwrócić uwagę nie tylko na kwestię spadającego uczestnictwa w niedzielnych Mszach świętych czy na wykazujący wzrost wskaźnik przyjmowania Komunii świętej, ale na stopień zaangażowania w działalność wspólnot i organizacji parafialnych. Budzić może niepokój fakt, że zaledwie niespełna 1% wiernych świeckich zaangażowało się w jakiej-

¹ Remigiusz Szauer, „Religijność Polaków”, w *Kościół w Polsce 2023. Raport*, red. Joanna Operacz (Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna i Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej 2023), 19–30.

² Religijność Polaków: Jak często chodzimy do kościoła?, dostęp: 17.09.2025, <https://portalstatystyczny.pl/religijnosc-polakow-jak-czesto-chodzimy-do-kosciola-najnowsze-dane>

kolwiek formie w prace nad ostatnim synodem o synodalności będącym próbą pastoralnego ożywienia w Kościele³. Należy zatem zadać pytanie o możliwe przestrzenie inicjatyw pastoralnych, które nie tylko zaktywizują wiernych świeckich, ale i przyczynią się do zacieśnienia współpracy z przedstawicielami hierarchii Kościoła w Polsce.

Najbliższą przestrzenią pracy duszpasterskiej jest parafia, w której duchowni i świeccy mają okazję współpracować na rzecz dobra wspólnego nie tylko swojej lokalnej społeczności, ale i całego Kościoła. Uczestnictwo w życiu Kościoła urzeczywistnia się m.in. dzięki działającym w parafiach zrzeczeniom religijnym. One właśnie „dostarczają możliwości pełniejszego utożsamienia się z parafią i jej posłannictwem. Aby się to mogło dokonać, konieczne jest ściślejsze związanie ruchów ze strukturami kościelnej władzy”⁴. Narzędziem temu służącym jest m. in. parafialna rada duszpasterska (łac. *concilium pastorale*, zob. KPK kan. 536, § 1, dalej: PRD). Na samym początku warto zwrócić uwagę, że PRD nie jest próbą scedowania z proboszcza odpowiedzialności za poziom duszpasterstwa parafialnego na samych świeckich. Aby osiągnąć zadowalające rezultaty w funkcjonowaniu PRD w parafii nie wystarczy stworzenie dobrego statutu, regulaminu czy nawet znajomości funkcjonowania PRD⁵. Konieczna wydaje się zmiana poglądu na całą strukturę, która może przyczynić się do realizacji zadań *stricte* duszpasterskich przez PRD, a co za tym idzie wpłynąć na przekształcanie parafii w żywą wspólnotę Kościoła przy jednoczesnym utrzymaniu ważnej roli jaką pełni każdy urzędujący proboszcz parafii⁶.

Dotychczasowa praktyka wykazała, że aktualnie mamy do czynienia w Polskich parafiach „z rozbieżnością między wizją teologiczną i wynika-

³ W pracach synodalnych ogółem uczestniczyło od 0,5 do 1 % wiernych świeckich Kościoła w Polsce, a w tym od 1,8 do 2 % wiernych uczęszczających na niedzielne Msze święte. Rafał Dziedzic, Synod mnie zmienił i pomógł lepiej zrozumieć moje miejsce w Kościele, dostęp 16.12.2023, <https://www.ekai.pl/rafal-dziedzic-synod-mnie-zmienil-i-pomogl-lepiej-zrozumiec-moje-miejsce-w-kosciele/>

⁴ Wiesław Śmigiel, *Eklezjalność zrzeczeń religijnych* (Pelplin: Bernardinum 2015), 125.

⁵ Paweł Kaleta, „Parafialna rada duszpasterska a parafialna rada ds. ekonomicznych”, *Roczniki Nauk Prawnych*, no. 4 (2015): 136–137.

⁶ Ryszard Kamiński, „Parafia miejscem realizacji duszpasterstwa”, w *Teologia pastoralna. Tom 2. Teologia pastoralna szczegółowa*, red. R. Kamiński (Lublin: Wydawnictwo Alta 2), 48.

jącymi z niej normami prawnymi a fatycznym obszarem aktywności rady”⁷ Chociaż z historii zagadnień duszpasterskich wiadomo, że PRD „nie są w istocie czymś nowym w Kościele katolickim”⁸, to zastanawiać może fakt, że „niejednokrotnie nie istnieje wyraźny rozdział pomiędzy duszpasterską radą parafialną a tradycyjną radą parafialną zajmującą się sprawami gospodarczymi”⁹. W okresie międzywojennym w Polsce tworzone były w wielu parafiach rady lub komitety parafialne. Działały one obok organizacji, takich jak: Akcja katolicka, różnego rodzaju bractwa czy stowarzyszenia. Po wojnie rady parafialne na terenach polskich otrzymały formalny kształt nadany przez Konferencję Episkopatu Polski, która przyjęła Statut Rad Duszpasterskich dnia 7 września 1947 r.¹⁰ W tamtym czasie główny nacisk położono na konieczność pomocy jakiejś rada powinna udzielać rządcom parafii, tzn. proboszczom w administrowaniu majątkiem parafialnym.

Jaki model powinna przyjąć PRD, aby mogła realnie odpowiadać na współczesne wyzwania? Celem tego artykułu jest próba odpowiedzi na powyższe pytanie. Chodzić będzie o zaprezentowanie współcześnie adekwatnego modelu PRD mogącego stanowić remedium na aktualne problemy w funkcjonowaniu PRD, które R. Kamiński określa następująco: niewypracowany jeszcze model działania tej instytucji we wspólnocie parafialnej, pewne przyzwyczajenia z przeszłości oraz brak zaufania do wszelkich innowacji¹¹. W prezentowanym artykule zostanie zaproponowany diakonijny model PRD będący próbą „odnowy mentalności i struktur kościelnych tak, aby żyć wezwaniem Boga do Kościoła w obliczu aktualnych znaków czasu”¹².

⁷ Bogdan Biela, „Parafialne rady duszpasterskie – współodpowiedzialność laikatu za wspólnotę parafialną”, *Teologia i Moralność*, nr. 1 (2023): 90.

⁸ Andrzej Potocki, *O Kościele także socjologicznie* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2017), 518.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Konferencja Episkopatu Polski, *Statut Rad Parafialnych*, „Currenda. Pismo urzędowe diecezji tarnowskiej”. 97: 1948 nr 1, 14–22.

¹¹ Kamiński, „Parafia miejscem realizacji duszpasterstwa”, 54–55.

¹² *Vademecum Synodu o synodalności*, Watykan 2021, nr 1.3.

1. PODMIOTOWOŚĆ LAIKATU, ZAŁOŻENIA I KOMPETENCJE PRD

W Konstytucji dogmatycznej o Kościele *Lumen gentium* II Soboru Watykańskiego znajduje się wskazanie mówiące, że świeccy, „mają prawo otrzymywać w obfitości od swoich pasterzy duchowe dobra Kościoła, szczególnie pomoc słowa Bożego i sakramentów, sami zaś przedstawiać pasterzom swoje potrzeby i życzenia z taką swobodą i ufnością, jaka przystoi synom Bożym i braciom w Chrystusie” (KK 37). Dokument ten nie tylko daje możliwość wyrażania swojego zdania „w sprawach, które dotyczą dobra Kościoła” (KK 37), ale przynagla osoby świeckie (mowa o w obowiązku), aby „jeśli zachodzi potrzeba, za pośrednictwem instytucji ustanowionych w tym celu przez Kościół i zawsze w prawdzie, z odwagą i roztropnością, z szacunkiem i miłością wobec tych, którzy z tytułu swojego świętego urzędu reprezentują Chrystusa” (KK 37) ujawniali swój punkt widzenia. PRD wydaje się właściwym ciałem do wyrażania swojego zdania i dialogu świeckich i duchownych.

Inny dokument soborowy, a mianowicie dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem*, ukazuje potrzebę czynnego udziału laikatu w życiu i działalności Kościoła. We wspólnotach eklezjalnych działalność ich jest do tego stopnia konieczna, że bez niej apostołstwo samych pasterzy nie może zwykle być w pełni skuteczne (DA10). Dekret ten zachęca, aby świeccy działali „w parafii w ścisłej jedności ze swoimi kapłanami, przedstawiać wspólnocie Kościoła problemy własne i świata oraz sprawy dotyczące zbawienia celem wspólnego ich omówienia i rozwiązania” (DA 10).

Zadaniem laikatu jest również troska o sprawy diecezji, której parafia jest „jakby komórką”. Powinni być gotowi „zawsze na wezwanie swego pasterza zaangażować własne siły w przedsięwzięcia diecezjalne” (DA 10). Dekret stwierdza, że w diecezjach, powinny

powstać rady, które przy odpowiedniej współpracy kleru diecezjalnego, zakonnego i świeckich wspierałyby działalność apostolską Kościoła zarówno w dziedzinie ewangelizacji i uświęcania, jak i dobroczynności, pracy społecznej oraz na innych polach. Takie ciała doradcze mogą służyć koordynacji różnych stowarzyszeń i dzieł prowadzonych przez świeckich, z zachowaniem własnego charakteru każdego z nich oraz autonomii (DA 26).

Tego rodzaju rady powinny istnieć, stwierdzają ojcowie soborowi, „również na terenie parafialnym czy między parafialnym” (DA 26). Powstające na różnych szczeblach ciała doradcze jakimi są rady duszpasterskie powinny mieć możliwość systemowej współpracy dla aktywizacji wiernych świeckich w realizację duszpasterstwa.

W Instrukcji Kongregacji ds. Duchowieństwa pt. *Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła* przypomniano intuicje soboru o konieczności podmiotowej roli jaką powinni odgrywać świeccy w duszpasterstwie. Papież Franciszek wskazał nie tyle kanoniczny wymóg istnienia PRD, ile przede wszystkim duszpasterskie i pragmatyczne racje jej powoływania. „Jakże konieczne są rady duszpasterskie! Biskup nie może prowadzić diecezji bez rad duszpasterskich. Proboszcz nie może prowadzić parafii bez rady duszpasterskiej” (ND 108).

Na uwagę zasługują również dokumenty, takie jak: Instrukcja Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów o niektórych kwestiach dotyczących współpracy wiernych świeckich w ministerialnej posłudze kapłanów z 1997 r. oraz list okólny *Omnes christifideles* Kongregacji ds. Duchowieństwa z 1973 r., który do dziś jest to ważnym dokumentem poświęconym w całości radom duszpasterskim oraz wytyczne Konferencji Episkopatu Polski [dalej: „Wytyczne KEP”] w sprawie PRD dla zarządzeń diecezjalnych z 1975 r.

Mimo wielu lat, które upłynęły od wydania „Wytycznych KEP”, są one nadal obowiązującym dokumentem Kościoła w Polsce, będąc punktem odniesienia do wyznaczenia na poziomie poszczególnych diecezji szczegółowych norm określających sposoby powoływania rad, ich działań i zadań. W dokumencie czytamy, że dzięki PRD może urzeczywistniać się prawo ludzi świeckich do czynnego udziału w życiu parafii i realizacji apostołskiej misji Kościoła. Według „Wytycznych KEP” PRD przyczyniają się do przekształcania parafii we wspólnotę, gdy staje się one organem studyjnym pomagającym w stawianiu diagnozy sytuacji społeczno-religijnej parafii oraz biorą na siebie troskę za pracę duszpasterską w parafii¹³.

Przyczyna słabo realizowanej misji pastoralnej PRD często jest związana z modelem rady, jaki historycznie ukształtował się w wielu polskich

¹³ Biela, „Parafialne rady duszpasterskie – współodpowiedzialność laikatu za wspólnotę parafialną”, 88, zob. Komisja Apostolstwa Świeckich KEP 1975, 5–6.

diecezjach. W Polsce dominuje tzw. ekspercki model rady. Charakteryzuje się on tym, że w jej skład wchodzi osoby, których uczestnictwo wynika z pełnionego zawodu bądź z roli społecznej. Dlatego do rady wybierani są ci, którzy na bazie swoich kompetencji potrafią doradzać, a za kompetencje uważane są głównie: umiejętności, wiedza, doświadczenie dotyczące spraw gospodarczych. Ekspercki model PRD ma wychylenie zadaniowe, gdyż służy realizacji konkretnych inicjatyw w parafii, a za takie uważa się przedsięwzięcia o charakterze ekonomiczno-gospodarczym¹⁴, a niekoniecznie duszpasterskim. Innym modelem obecnym w polskich parafiach jest reprezentacyjna rada duszpasterska¹⁵. „Opiera się ona przede wszystkim na istniejących w parafii wspólnotach, organizacjach, stowarzyszeniach, ruchach. Do rady duszpasterskiej wchodzi najczęściej niejako z urzędu przedstawiciele poszczególnych wspólnot: na przykład Żywego Różańca, Domowego Kościoła czy Odnowy w Duchu Świętym”¹⁶.

PRD są ważnym organem doradczym, mają również wymiar studyjny w definiowaniu uwarunkowań duszpasterstwa parafialnego. Rady te są również szczególnym rodzajem zrzeszeń, które mają szansę przynoszenia owoców pastoralnych o ile są przestrzenią budowania relacji wewnątrz rady, a jej członkowie mają poczucie sprawczości. PRD funkcjonują w ramach wspólnoty eklezjalnej, gdzie budowanie wspólnoty poprzez dojrzałe relacje ma istotne znaczenie. Same jednak relacje ad intra nie wystarczają. PRD nie mogą działać jedynie wsobnie, konieczne jest podejmowanie współpracy z innymi (zewnętrznymi) podmiotami duszpasterskimi. Ważna jest łączność pomiędzy PRD a Diecezjalną Radą Duszpasterską. Skuteczne działanie pastoralne zakłada skoordynowaną i ścisłą współpracę między radami na poziomie parafialnym i diecezjalnym (Chl 27)¹⁷.

¹⁴ Wojciech Sadłoń, „Duszpasterskie rady parafialne w Polsce na podstawie badań empirycznych”, *Teologia Praktyczna* 14 (2015): 78–79.

¹⁵ Biela, „Parafialne rady duszpasterskie – współodpowiedzialność laikatu za wspólnotę parafialną”, 90–91.

¹⁶ Sadłoń, „Duszpasterskie rady parafialne w Polsce na podstawie badań empirycznych”, 79.

¹⁷ Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Synodalność w życiu i misji Kościoła*, tłum. Adam Sejbuk (Kraków: Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy, 2021), nr 84.

Rada duszpasterska jak już wspomiano ma charakter doradczy, który kieruje się normami ustanowionymi przez biskupa diecezjalnego, w celu określenia kryteriów jego składu, metod wyboru członków, celów i sposobu działania (zob. KPK, kan. 536, § 2)¹⁸. Aby nie wypaczyć natury PRD, dobrze jest unikać definiowania jej jako „zespołu” lub „ekipy”, to znaczy w kategoriach, które nie nadają się do prawidłowego określenia eklezjalnej i kanonicznej relacji między proboszczem a wiernymi (ND 111).

Ważne jest, aby PRD reprezentowała wspólnotę, której wyrazem są wszyscy jej członkowie (duchowni, osoby konsekrowane i świeccy). Stanowi ona ważną przestrzeń, w której wierni mogą korzystać z przysługującego im prawa-obowiązku do wyrażania swojego zdania duszpasterzom, a także do podawania go do wiadomości innym wiernym w sprawach dotyczących dobra wspólnoty parafialnej (KPK kan. 212, § 3). Główną funkcją PRD jest również poszukiwanie i analizowanie praktycznych propozycji w odniesieniu do inicjatyw duszpasterskich i charytatywnych dotyczących parafii, zgodnie z programem pastoralnym diecezji (ND 112). R. Kaleta wśród zadań PRD wymienia również działalność wychowawczą polegającą na pomocy duszpasterzom w konkretnych dziełach tj. animacje, organizowanie rekolekcji dzieci i młodzieży itp.¹⁹.

Zadaniem każdego proboszcza lub administratora parafii jest poważnie rozważenie wskazań PRD, zwłaszcza jeśli zostaną one wyrażone jednomyślnie, na drodze wspólnego rozeznania. Aby posługa PRD była skuteczna i owocna, należy unikać dwóch skrajności: z jednej strony, duszpasterza, który ogranicza się jedynie do przedkładania radzie duszpasterskiej decyzji już podjętych albo gdy zwołuje ją rzadko i jedynie *pro forma*; z drugiej strony sposobu działania PRD, w której proboszcz jest tylko jednym z jej członków, *de facto* pozbawionym roli pasterza i przewodnika wspólnoty²⁰ (ND 113).

¹⁸ Maciej Kiliszek, „Przenikanie się zadań duszpasterskich i ekonomicznych rad parafialnych w wypełnianiu misji Kościoła w kontekście polskiego prawa partykularnego”, *Kościół i Prawo* no. 2 (2020): 23–36.

¹⁹ Kaleta, „Parafialna rada duszpasterska a parafialna rada ds. ekonomicznych”, 137.

²⁰ Por. Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Kapłan, pasterz i przewodnik wspólnoty parafialnej* (Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, 2002), nr 26.

PRD składać się powinna z tych, którzy ponoszą rzeczywistą odpowiedzialność za życie duszpasterskie parafii, lub którzy są w niej konkretnie zaangażowani, aby zapobiec by spotkania przekształciły się w wymianę abstrakcyjnych idei, które nie uwzględniają prawdziwego życia wspólnoty, z jej bogactwem i problemami (ND 114).

2. ODNOWA PRD W KLUCZU MISYJNYM

„PRD powinna mieć nastawienie praktyczne. Jej działalność powinna przyczyniać się do przekształcenia parafii w świadomą wspólnotę, która bierze na siebie troskę i odpowiedzialność za życie i pracę duszpasterską parafii [oraz] za szukanie rozwiązań dla powstających problemów” duszpasterskich²¹.

Współczesnym kluczem do właściwego funkcjonowania struktur parafialnych wskazanym przez przywołaną już Instrukcję pt. *Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła* są działania ukierunkowane na „komunię i współpracę, spotkanie i bliskość, miłosierdzie i troskę o głoszenie Ewangelii”²². Dokument ten przypomina o konieczności dokonania decydującego wyboru misyjnego „zdolnego przemienić wszystko, aby zwyczaje, style, rozkład zajęć, język i wszystkie struktury kościelne stały się odpowiednią drogą bardziej dla ewangelizowania współczesnego świata, niż do zachowania stanu rzeczy” (ND 5; EG 27). Chodzi zatem nie tyle o wspieranie misji co o osobiste i czynne zaangażowanie na rzecz głoszenia ewangelii w Kościele²³. Odnowa misyjna struktur eklezjalnych stanowi właściwy paradygmat działalności duszpasterskiej. Kościół reagujący na współczesne wyzwania tj. laicyzacja na wszystkich jego poziomach (powszechnym, diecezjalnym, parafialnym)

²¹ Kamiński, „Parafia miejscem realizacji duszpasterstwa”, 53.

²² Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Instrukcja Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła* (Rzym 29.06.2020), nr 2 [dalej: ND].

²³ Artur Sepiolo, „Nawrócenie misyjne Kościoła i parafii”, w: Komisja Duszpasterstwa Konferencji Episkopatu Polski. Pielgrzymi nadziei. Program duszpasterski Kościoła katolickiego w Polsce rok 2024/2025. Zeszyt teologicznopastoralny (Opole: Wydawnictwo Studio IMPRESO), 113–114.

stanowi szansę na realną odnowę pastoralną. Nie jest to zadanie proste. Za klasyczną i ciągle aktualną można uznać wypowiedź Josepha Ratzingera, który wiele dekad temu stwierdził, że w „kryzysie świadomości misyjnej nie wystarczy powtarzanie starych formuł; potrzebne jest nam raczej nowe uzasadnienie działalności misyjnej, które pokazuje, w jaki sposób Kościół, uczestnicząc w misji Chrystusa i ją kontynuując zawsze ma być posłany i misyjny”²⁴.

Jakie rozwiązania zastosować, aby misyjna odnowa dokonała się również w przestrzeni współczesnych PRD i przyczyniła się do realnego przezwyciężenia kryzysu świadomości misyjnej? Stworzenie nowej jakości PRD wiąże się z wymaganiami danego czasu i polega na dostosowaniu posługi do potrzeb wiernych i historycznych przemian (ND 11). Zadanie to jest oparte na duchu ewangelii i „nie zmienia się mimo upływu czasu i ewolucji kultur, chociaż bierze pod uwagę epokę i kulturę, aby możliwy był prawdziwy dialog i rzeczywiste porozumienie” (NMI 29). Odnowa PRD nie może dokonać się bez odnowy parafii i odwrotnie. „Rezultaty działalności PRD zależą od wyboru jej członków. Wśród kryteriów wyboru ważne miejsce powinno zajmować kryterium kompetencji, przydatności i reprezentatywności”²⁵.

Proces odnowy PRD, a z nimi i całych parafii, dokonać się może jedynie, kiedy członkowie wspólnot parafialnych w znacznym stopniu staną się aktywnymi protagonistami ewangelii, w stylu i zgodnie z zasadami komunii wewnątrz wspólnoty parafii, jak i w relacji do duszpasterstwa na poziomie diecezji. Jednym z instrumentów pastoralnego nawrócenia jest uczynienie Kościoła znacznie bardziej komunią, w której wszyscy mają większe poczucie uczestnictwa²⁶. Efektem ma być fakt, że parafia będzie

²⁴ Joseph Ratzinger, „Misja należy do istoty Kościoła. [Szkic przemówienia na 145. Kongregacji Generalnej] października 1965 r. na temat schematu *De missionibus*”, w: Joseph Ratzinger, *Opera omnia. O Nauczaniu II Soboru Watykańskiego* (Lublin: Wydawnictwo KUL 2016), 250.

²⁵ Kamiński, „Parafia miejscem realizacji duszpasterstwa”, 50.

²⁶ Wiesław Śmigiel, *Uczestnictwo wiernych świeckich w budowaniu Kościoła-Wspólnoty. Studium teologicznopastoralne w świetle nauczania Kościoła* (1962–2009) (Lublin: Wydawnictwo KUL), 201–225.

w stanie o wiele lepiej niż dotychczas pełnić swoją ewangelizacyjną misję we współczesnym świecie²⁷.

3. DIAKONIJNY MODEL PRD

W ramach wdrażania programu duszpasterskiego Kościoła w Polsce na lata 2010–2013 Kościół domem i szkołą komunii w Licheniu 14–15 września 2013 r. odbył się I Krajowy Kongres PRD. Spotkanie z udziałem ponad 1200 osób z całego kraju służyło podsumowaniu działalności oraz wymianie doświadczeń i oczekiwań członków tych gremiów. Zdaniem ówczesnego metropolity poznańskiego abpa Stanisława Gądeckiego, brak PRD jest ogromnym krzyżem dla Kościoła: „Nie wystarczy tylko chcieć, nie wystarczy dobra wola. Trzeba się modlić, trzeba się formować, abyśmy nie przenosili na Kościół modeli światowych, aby Kościół nie stał się towarzystwem pogrzebowym czy ruchem pielgrzymkowym. Trzeba głębokiej formacji, aby każda parafia stała się żywą chwałą Boga” (KAI 2013)²⁸.

Obraz procesu odnowy parafii może niejednokrotnie przerażać nie tylko duchownych, ale również świeckich. Wyzwaniem jest nie tylko kwestia obszaru zmian, ale i sposobu w jaki należy to uczynić. Dla wielu proboszczów perspektywa współpracy z PRD może wiązać się z lękiem przekazania kompetencji decyzyjnych, które do tej pory przypisane były tylko kompetencji proboszcza. „Nie brakuje Kościołów lokalnych, w których przejęta przez świeckich inicjatywa prowadzi do wypaczenia. Rozwiązanie nie polega na kurczowym zamykaniu się na wszystko, co nowe”²⁹. W jakim kierunku zatem powinien przebiegać proces odnowy?

Optymalny wydaje się diakonijny model PRD, który daje szansę spełnienia wymogu misyjności wobec współczesnych wyzwań, może być skutecznym narzędziem w aktywizacji świeckich oraz posiada w swej istocie

²⁷ Biela, „Parafialne rady duszpasterskie – współodpowiedzialność laikatu za wspólnotę parafialną”, 84.

²⁸ Ibidem, 93.

²⁹ Waldemar Szlachetka, „Czy wiosna Kościoła jest możliwa? Diakonijny Model Parafialnych Rad Duszpasterskich”, w *Peryferie wiary wyzwaniem dla Kościoła*, red. W. Przygoda, M. Fiałkowski (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2015), 179.

charakter służebny. Diakonia obok martyrii i liturgii stanowi jedną z trzech funkcji podstawowych Kościoła³⁰. Jeśli PRD mają być diakonijne, wówczas powinny stawiać się przestrzenią służby wobec wszystkich członków Kościoła. Istnieją w literaturze różne przedsięwzięcia parafialne mogące być okazją do służby duchownych wobec świeckich i odwrotnie. Przykłady takiej kooperacji można znaleźć w publikacjach tj.: „Odbudowana”³¹, „Nawracanie proboszcza”³² i „Boża renowacja”³³. Analiza każdej z nich pozwala dostrzec wspólny element. Jest nim reforma, zmiana, naprawa rozumiana jako «proces» wymagający czasu.

„Doświadczenie wielu parafii obrazuje Radę [...] w której większość jej przedsięwzięć w parafii jest doraźna, nieskoordynowana, a nawet spon-taniczna”³⁴. Model diakonijny PRD oparty jest na fundamencie modlitwy, stałej formacji jej członków oraz analizy uwarunkowań duszpasterskich danej parafii. Rada, dostrzegając różnorakie wyzwania parafii oraz dokonując odpowiedniej oceny problemów, podejmuje współpracę z szerszym gremium osób świeckich w parafii. PRD „winna stanowić przestrzeń wzajemnej troski o całą wspólnotę parafialną, z uwzględnieniem tych, którzy się zagubili”³⁵.

Pierwszą przestrzenią działalności PRD jest modlitwa, która w Kościele ma znaczenie fundamentalne. Pomaga na poziome duchowym komunikować się z Bogiem poszczególnym członkom wspólnoty, ale również tworzyć siłę duchowe więzi między członkami PRD. Podejmowanie konkretnych inicjatyw pastoralnych wiąże się z potrzebą odczytywania woli

³⁰ Wiesław Przygoda, „Diakonia”, w *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski (Lublin: TN KUL, 2006), 171–175.

³¹ Michael White, Tom Corcoran, *Historia Katolickiej parafii. Odbudowana, czyli jak przebudzić wiernych, dotrzeć do zagubionych i nadać Kościołowi znaczenie*, tłum. Krzysztof Zabawa (Gubin: Wydawnictwo Przystanek Jezus, 2013).

³² Jacek Socha, *Nawracanie proboszcza. Od nawracania proboszcza do nawrócenia pastoralnego parafii* (Pelplin: Bernardinum, 2016).

³³ James Mallon, *Boża Renowacja. Jak tchnąć nowe życie w parafię?*, tłum. Katarzyna Drząszcz (Katowice–Kraków: Instytut Gość Media–Stowarzyszenie Alpha Polska, 2024).

³⁴ Szlachetka, „Czy wiosna Kościoła jest możliwa? Diakonijny Model Parafialnych Rad Duszpasterskich”, 179.

³⁵ Ibidem.

Bożej, której towarzyszy proces osobistego i wspólnotowego rozeznania³⁶. Modlitwa wspomaga również wzrost cnót, staje się źródłem siły i przyczynia się do *metanoi* poszczególnych członków PRD.

Chociaż PRD ma już swoją historię, to jednak dla niektórych autorów nadal pozostają „instytucją stosunkowo młodą”³⁷, stąd jak zaznacza B. Biela konieczna jest dalsza, stała i czynna formacja jej członków³⁸. W tej optyce istnieją cztery główne obszary formacyjne PRD. Pierwszym jest nakreślenie możliwych obszarów współpracy duchowych i świeckich, uaktywnienie zrzeseń działających w parafii, odnalezienie adekwatnego sposobu oddziaływania pastoralnego w parafii oraz stworzenie przestrzeni do dialogu z osobami zdystansowanymi wobec wiary i Kościoła³⁹.

Analiza potrzeb parafialnych realizowanych przez prezentowany model PRD polegać będzie na badaniu realnych potrzeb duchowych wiernych wynikających z sytuacji rodzinnych, problemów społecznych czy braków w formacji. Powinna ona uwzględniać wskazania, które zaproponowano w wytycznych Dykasterii ds. Świeckich, Rodziny i Życia dotyczących odnowy duszpasterskiej i formacji świeckich. Są to transwersalność, synodalność i ciągłość⁴⁰.

Transwersalność oznacza przenikanie się duszpasterstwa dzieci, młodzieży, narzeczonych, rodzin oraz duszpasterstwa świeckich, którzy żyją samotnie. Chodzić tutaj będzie o stworzenie wspólnej przestrzeni wzrostu wiary, rozeznawania powołania, odkrywania charyzmatów i ich realizacji dla wszystkich rodzajów duszpasterstw obecnych w parafii. Synodalność w tym ujęciu będzie sposobem do aktywizacji członków PRD w misji ewan-

³⁶ Arkadiusz Cygański, „Duszpasterskie rozeznawanie wspólnotowe: od rozeznawania wspólnotowego do wspólnoty rozeznającej”, *Polonia Sacra* no. 3 (2020), 147–162.

³⁷ Sadłoń, „Duszpasterskie rady parafialne w Polsce na podstawie badań empirycznych”, 73.

³⁸ Biela, „Parafialne rady duszpasterskie – współodpowiedzialność laikatu za wspólnotę parafialną”, 95.

³⁹ Krystian Piechaczek, „Formacja Parafialnych Rad Duszpasterskich (PRD) na terenie diecezji gliwickiej”, w Komisja Duszpasterstwa Konferencji Episkopatu Polski. *Rok 2011/2012. Kościół naszym domem. Kościół domem i szkoła komunii. Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2010–2013* (Poznań: Wydawnictwo św. Wojciecha), 250.

⁴⁰ Dykasteria ds. Świeckich, Rodziny i Życia, Droga wtajemniczenia katechumenalnego do życia małżeńskiego. Wskazania duszpasterskie dla Kościołów partykularnych, nr 11.

gelizacyjnej, zaś ciągłość oznaczać będzie próbę przezwyciężenia duszpasterstwa „akcyjnego”, rozłożonego w czasie, z określonymi celami i nastawionego na zbawienie człowieka⁴¹.

Diakonijny model PRD osadzony jest na przekształceniu roli jej członków z doradców w osoby aktywnie zaangażowane w konkretne obszary życia parafialnego⁴². Kluczowymi elementami tego modelu są: podział na diakonie, aktywne członkostwo, sprawczość wiernych świeckich oraz wspomniany już formacja członków PRD. Wszelkie inicjatywy i zadania parafialne są przyporządkowane do konkretnych diakonii, czyli wyspecjalizowanych grup służby. Każda osoba, która chce uczestniczyć w życiu parafii, powinna zaangażować się w pracę wybranej diakonii. Bycie członkiem PRD jest równoznaczne z przynależnością do jednej z nich. Dzięki temu modelowi osoby świeckie zyskują realny wpływ i sprawczość w działaniu na rzecz Kościoła. Praca w małych, 2–3 osobowych grupach, motywuje do działania i ułatwia pokonywanie trudności. Członkowie Rady są nie tylko wykonawcami zadań duszpasterskich, ale również ich adresatami. Otwartość na własną formację i życie wewnętrzne pozwala im stawać się zarówno uczniami, jak i misjonarzami w parafii⁴³.

Fundacja Pro Publico proponuje trzyetapowy proces wdrożenia modelu diakonijnego w parafii, który w archidiecezji poznańskiej rozplanowano na dwa lata⁴⁴. Celem pierwszego etapu trwającego od 3 do 6 miesięcy jest duchowe ożywienie parafii i modlitewne przygotowanie gruntu pod wprowadzenie nowego modelu. Działania na tym etapie powinny obejmować: zaangażowanie jak największej liczby parafian w modlitwę w intencji powołania diakonijnej PRD, celebrację Mszy świętych w tej intencji, or-

⁴¹ Ewa Porada, „Aby wypełnić swoją misję we wspólnocie Kościoła. Formacja osób świeckich”, w: *Uczniowie–misionarze. Program duszpasterski Kościoła katolickiego w Polsce na rok 2025/2026. Zeszyt teologicznopastoralny*, red. W. Musioł i in. (Opole: Wydawnictwo Studio IMPRESO), 112.

⁴² Szlachetka, „Czy wiosna Kościoła jest możliwa? Diakonijny Model Parafialnych Rad Duszpasterskich”, 180.

⁴³ Szlachetka, „Czy wiosna Kościoła jest możliwa? Diakonijny Model Parafialnych Rad Duszpasterskich”, 180.

⁴⁴ Fundacja Pro Publico, „Model diakonijny Parafialnej Rady Duszpasterskiej jako fundament wspólnoty parafialnej, Poznań 2014”, w: *Peryferie wiary wyzwaniem dla Kościoła*, red. W. Przygoda, M. Fiałkowski (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2015), 246–253.

ganizowanie adoracji Najświętszego Sakramentu, dystrybucję materiałów promujących rozważanie słowa Bożego oraz wspieranie działalności grup modlitewnych i pokutnych⁴⁵.

Po zakończeniu pierwszego etapu rozpoczyna się kolejny trwający około 2 miesięcy, podczas którego proboszcz zaprasza wiernych do współtworzenia PRD. Pomysłodawcy wskazują, że na tym etapie należy w sposób jasny dokonać prezentacji idei diakonii i zachęcić potencjalnych jej członków do zaangażowania. Poprzez możliwość indywidualnej rozmowy z proboszczem kandydaci do PRD rozeznają w której diakonii chcieliby służyć. Po zakończeniu konsultacji powinna nastąpić oficjalna prezentacja powstałych diakonii i zapoznanie się członków PRD⁴⁶.

Trzeci etap jest najdłuższym, którego celem jest zdefiniowanie wyzwań i stworzenie konkretnego planu działania dla parafii. W jego trakcie należy zorganizować synod parafialny, przeprowadzić proces planowania duszpasterskiego oraz dokonać podsumowania. Synod ma na celu odnowę wspólnoty, ożywienie misji ewangelizacyjnej i wypracowanie nowego sposobu funkcjonowania parafii. Ten nowy styl opierać się ma na duchowości komunii, wzajemnym słuchaniu, większej otwartości na świeckich i odczytywaniu „znaków czasu”⁴⁷. Pod koniec dwuletniego okresu wdrożeniowego następuje podsumowanie pracy, weryfikacja funkcjonowania diakonii oraz ustalenie planów na kolejny rok, z uwzględnieniem programu duszpasterskiego diecezji i lokalnych problemów społeczno-religijnych.

Zaprezentowany model jest wyrazem słusznej intuicji, iż należy w funkcjonowaniu PRD wprowadzać ducha wzajemnej służebności oraz poczucie sprawczości członków PRD. Aby rada ta nie stała się grupą zamkniętą powinna mieć stale nachylenie misyjne. Model ten posiada też mocne osadzenie teologiczne wsparte formacją o charakterze biblijnym, co daje nadzieję na przezwycięzenie wspominanej wyżej rozbieżności między

⁴⁵ Fundacja Pro Publico, „Model diakonijny Parafialnej Rady Duszpasterskiej”, 251–252.

⁴⁶ Szlachetka, „Czy wiosna Kościoła jest możliwa? Diakonijny Model Parafialnych Rad Duszpasterskich”, 181–182.

⁴⁷ Arkadiusz Drzycimski, „Recenzja książki: Synodalność wyzwaniem dla Kościoła w Polsce, red. M. Tutak, T. Wielebski, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Kraków 2023, ss. 312”, *Studia Pelplińskie. Rocznik Diecezji Pelplińskiej* 57 (2023), 400.

wizją teologiczną i wynikającymi z niej normami prawnymi a fatycznym obszarem aktywności PRD.

ZAKOŃCZENIE

Podsumowując należy zauważyć, że PRD mają w dalszym ciągu służyć urzeczywistnieniu postulatów soborowych, które polecają duszpastorzom chętnie korzystać z roztropnej rady świeckich i rozważać przedsięwzięcia, życzenia i pragnienia przez nich przedstawiane.

Rada ta jest instytucją, która w sposób formalny gwarantuje współdziałanie świeckich i duchownych w ramach działalności duszpasterskiej w parafii. Wśród duchownych potrzeba pastoralnej mentalności sianego ziarna, w którym trzeba cierpliwego oczekiwania owoców duszpasterskiego trudu, który nie pojawia się od razu.

Zaproponowany diakonijny model PRD ma za zadanie zaktywizowanie wspólnoty parafialnej nie w charakterze pojedynczych „akcji”, ale służby – czyli pochylenia się nad osobami najbardziej potrzebującymi we wspólnocie, także duchowo. Model ten może czynić parafię bardziej misyjną i daje konkretnym osobom możliwość odkrywania wielkiego daru talentów i pomysłów, w jakie wyposaża każdego indywidualnie sam Bóg. „Wyzwania są po to, aby im podołać. Bądźmy realistami, ale nie tracąc radości, odwagi i ofiarności pełnej nadziei. Nie dajmy się okraść z misyjnej siły” (EG 109). Dzięki misyjnemu zaangażowaniu i służebnej roli poszczególnych członków wspólnoty odnowa parafii poprzez PRD wydaje się więcej niż możliwa.

BIBLIOGRAFIA

- Biela, Bogdan. „Parafialne rady duszpasterskie – współodpowiedzialność laikatu za wspólnotę parafialną”. *Teologia i Moralność*, nr 1 (2023): 83–101.
- Blachnicki, Franciszek. *Posłani w duchu Chrystusa Sługi*. Kraków: Wydawnictwo Światło-Życie, 2023.
- Cygański, Arkadiusz. „Duszpasterskie rozeznawanie wspólnotowe: od rozeznawania wspólnotowego do wspólnoty rozeznającej”. *Polonia Sacra*, nr 3 (2020): 147–162.

- Drzycimski, Arkadiusz. „Recenzja książki: Synodalność wyzwaniem dla Kościoła w Polsce, red. M. Tutak, T. Wielebski, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Kraków 2023, ss. 312”, *Studia Pelplińskie. Rocznik Diecezji Pelplińskiej* 57 (2023), 399–402.
- Dykasteria ds. Świeckich, Rodziny i Życia. *Droga wtajemniczenia katechumenalnego do życia małżeńskiego. Wskazania duszpasterskie dla Kościołów partykularnych*. Poznań: Pallottinum, 2023.
- Dziedzic, Rafał. *Synod mnie zmienił i pomógł lepiej zrozumieć moje miejsce w Kościele*, dostęp: 16.12.2023, <https://www.ekai.pl/rafal-dziedzic-synod-mnie-zmienil-i-pomogl-lepiej-zrozumiec-moje-miejsce-w-kosciele/>.
- Fundacja Pro Publico. „Model diakonijny Parafialnej Rady Duszpasterskiej jako fundament wspólnoty parafialnej, Poznań 2014”. W *Peryferie wiary wyzwaniem dla Kościoła*, red. W. Przygoda, M. Fiałkowski, 246–253. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2015.
- Kaleta, Paweł. „Parafialna rada duszpasterska a parafialna rada ds. ekonomicznych”. *Roczniki Nauk Prawnych*, nr 4 (2015): 133–149.
- Kamiński, Ryszard. „Parafia miejscem realizacji duszpasterstwa”. W *Teologia pastoralna. Tom 2. Teologia pastoralna szczegółowa*, red. R. Kamiński, 11–108. Lublin: Wydawnictwo Alta 2.
- Kiliszek, Maciej. „Przenikanie się zadań duszpasterskich i ekonomicznych rad parafialnych w wypełnianiu misji Kościoła w kontekście polskiego prawa partykularnego.” *Kościół i Prawo* nr 2 (2020): 23–36.
- Konferencja Episkopatu Polski. „Statut Rad Parafialnych”. *Currenda. Pismo Urzędowe Diecezji Tarnowskiej* 97 (1948) 1: 14–22.
- Kongregacja ds. Duchowieństwa. *Instrukcja Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła*. Rzym 29.06.2020.
- Kongregacja ds. Duchowieństwa. *Kapłan, pasterz i przewodnik wspólnoty parafialnej*. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji tarnowskiej Biblos, 2002.
- Mallon, James. *Boża Renowacja. Jak tchnąć nowe życie w parafię?*, tłum. Katarzyna Drząszcz. Katowice–Kraków: Instytut Gość Media–Stowarzyszenie Alpha Polska, 2024.
- Międzynarodowa Komisja Teologiczna. *Synodalność w życiu i misji Kościoła*, tłum. Adam Sejbuk. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy, 2021.
- Paweł VI. „List apostolski Ecclesiae Sanctae (Rzym, 6 sierpnia 1966)”. *AAS* 58 (1966): 757–787.
- Piechaczek, Krystian. „Formacja Parafialnych Rad Duszpasterskich (PRD) na terenie diecezji gliwickiej”, w: Komisja Duszpasterstwa Konferencji Episkopatu Polski. *Rok 2011/2012. Kościół naszym domem. Kościół domem i szkoła komunii. Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2010–2013* (Poznań: Wydawnictwo św. Wojciecha), 249–253.
- Porada, Ewa. „Aby wypełnić swoją misję we wspólnocie Kościoła. Formacja osób świeckich”. W *Uczniowie-misjonarze. Program duszpasterski Kościoła katolickiego w Polsce na rok 2025/2026. Zeszyt teologicznopastoralny*, red. W. Musioł i in., 99–115. Opole: Wydawnictwo Studio IMPRESO.
- Potocki, Andrzej. „Parafialne rady duszpasterskie – pomysł na podmiotowość laikatu

- i demokratyzację struktur w Kościele katolickim?” W *Wybrane problemy demokracji i podmiotowości. Wprowadzenie*, red. K. Wielecki, 151–170. Warszawa 2010, 151–170.
- Potocki, Andrzej. *O Kościele także socjologicznie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2017.
- Przygoda, Wiesław. „Diakonia”. W *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, 171–175. Lublin: TN KUL, 2006.
- Ratzinger, Joseph. „Misja należy do istoty Kościoła. [Szkic przemówienia na 145. Kongregacji Generalnej] października 1965 r. na temat schematu *De missionibus*”. W Joseph Ratzinger, *Opera omnia. O Nauczaniu II Soboru Watykańskiego*, 250–253. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2016.
- Religijność Polaków: Jak często chodzimy do kościoła?*, dostęp: 17.09.2025, <https://portal-statystyczny.pl/religijnosc-polakow-jak-czesto-chodzimy-do-kosciola-najnowsze-dane>.
- Sadłoń, Wojciech. „Duszpasterskie rady parafialne w Polsce na podstawie badań empirycznych”, *Teologia Praktyczna* 14 (2015): 73–90.
- Sepioło, Artur. „Nawrócenie misyjne Kościoła i parafii”. W Komisja Duszpasterstwa Konferencji Episkopatu Polski, *Pielgrzymi nadziei. Program duszpasterski Kościoła katolickiego w Polsce rok 2024/2025. Zeszyt teologicznopastoralny*, 113–121. Opole: Wydawnictwo Studio IMPRESO, 2024.
- Socha, Jacek. *Nawracanie proboszcza. Od nawracania proboszcza do nawrócenia pastoralnego parafii*. Pelplin: Bernardinum, 2016.
- Szauer, Remigiusz. „Religijność Polaków”. W *Kościół w Polsce 2023. Raport*, red. Joanna Operacz, 19–30. Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna i Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej, 2023.
- Szlachetka, Waldemar. „Czy wiosna Kościoła jest możliwa? Diakonijny Model Parafialnych Rad Duszpasterskich”. W *Peryferie wiary wyzwaniem dla Kościoła*, red. W. Przygoda, M. Fiałkowski, 165–183. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2015.
- Śmigiel, Wiesław. *Eklezjalność zrzeczeń religijnych*. Pelplin: Bernardinum, 2015.
- Śmigiel, Wiesław. *Uczestnictwo wiernych świeckich w budowaniu Kościoła-Wspólnoty. Studium teologicznopastoralne w świetle nauczania Kościoła (1962–2009)*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2010.
- Vademecum Synodu o synodalności*. Watykan 2021.
- White, Michael, Tom Corcoran. *Historia Katolickiej parafii. Odbudowana, czyli jak przebudzić wiernych, dotrzeć do zagubionych i nadać Kościołowi znaczenie*, tłum. Krzysztof Zabawa. Gubin: Wydawnictwo Przystanek Jezus, 2013.